

УДК 37.01:331.101.21

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДІТЕЙ НА ПРАЦЮ: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Єжова Т.Є.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Згідно законодавства України, право на працю та на заняття підприємницькою діяльністю надається громадянам України з 16-річного віку, а в окремих випадках – з 15-річного віку. Оскільки даний вік офіційно вважається дитячим і дитина перебуває в цьому віці у школі, в статті розглядаються можливості школи щодо забезпечення учням цього права. Діяльність школи розглядається в двох напрямках: 1) можливість забезпечення права на працю учням, які працюють у вільний від навчання час; 2) створення підґрунтя для забезпечення цього права випускникам школи. Обґрунтовано складові педагогічного забезпечення права дітей на працю: 1) педагогічне сприяння реалізації права на працю (професійна орієнтація та допрофесійне навчання); 2) педагогічна охорона права дітей на працю (пошук інноваційних форм професійної орієнтації та допрофесійного навчання, правового навчання та виховання, надання дітям інформації про можливі шляхи пошуку роботи); 3) педагогічний захист права дітей на працю (просвітницько-профілактичні заходи, спрямовані на ознайомлення дітей з трудовим законодавством, навчання розпізнаванню та униканню небезпечних ситуацій, пов'язаних з економічною експлуатацією).

Ключові слова: право на працю, педагогічна реалізація прав дітей, педагогічна охорона прав дітей, педагогічний захист прав дітей.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що право на працю є одним з основних прав людини, оскільки саме його реалізація забезпечує кожній окремій людині та суспільству в цілому гідне існування. Зазначимо, що згідно законодавства України, право на працю та на заняття підприємницькою діяльністю надається громадянам України з 16-річного віку, а в окремих випадках – з 15-річного віку. Оскільки даний вік офіційно вважається дитячим і дитина перебуває в цьому віці у школі, вважаємо за доцільне розглянути, що саме може зробити навчальний заклад щодо забезпечення учням цього права. При цьому діяльність школи варто розглянути в двох напрямках: 1) можливість забезпечення права на працю учням, які працюють у вільний від навчання час; 2) створення підґрунтя для забезпечення цього права випускникам школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз тематики наукових досліджень, проведених за останні 10 років у педагогіці та юриспруденції, дає підставу для висновку, що питання забезпечення права дітей на працю здебільшого знаходилися в полі зору науковців юридичної галузі. Так, юридичні питання захисту дітей від

економічної експлуатації розглядаються в працях І. Доляновської (2008 р.) та Д. Калмикова (2011 р.). Правовий механізм реалізації права осіб віком до 18 років на працю розглядається в дослідженні Я. Малихіної (2009 р.). Механізми правового захисту економічних прав дитини у міжнародній практиці висвітлені в дослідженні Н. Лінник (2011 р.).

В педагогіці розглядалися дотичні питання – допомога дітям у виборі професій та підготовка їх до праці в процесі трудового та профільного навчання. Найбільш вагомими працями в даному напрямі є докторські дослідження: «Трудова підготовка учнів у загальноосвітніх школах України» (А. Вихрущ, 1994 р.), «Психолого-педагогічні основи професійної орієнтації» (Б. Федоришин, 1996 р.), «Формування особистісної готовності учнів загальноосвітньої школи до підприємницької діяльності» (Н. Побірченко, 2000 р.), «Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання» (М. Піддячий, 2010 р.). Значна кількість досліджень присвячена вивченню широкого кола проблем підготовки старшокласників до самостійного вибору

майбутньої професії (М. Бех, 2010 р.; В. Вострикова, 2009 р.; Ю. Іванько, 2011 р.; М. Кузів, 2011 р.; А. Назарчук, 2009 р.; М. Піддячий, 2010 р.; В. Туляєв, 2008 р.; Л. Турчина, 2011 р. та ін.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Педагогічні дослідження, присвячені підготовці дітей до свідомого вибору професії та праці в умовах ринкової економіки, не розглядають ці процеси через призму сприяння забезпеченню права учнів на працю. Між тим, саме в школі дитина набуває первісних ґрунтовних уявлень про свої права, шляхи їх реалізації та захисту. Зазначимо, що школа має для цього значні можливості, оскільки є потужним соціальним інститутом, здатним впливати на формування світогляду своїх вихованців. Завдяки освіті, яку дитина здобуває в школі, вона може визначитися зі своїми інтересами, схильностями та уподобаннями й обрати відповідний до цього вид професійної діяльності; набути допрофесійної, а в деяких випадках і початкової професійної підготовки; навчитися впізнавати ознаки експлуатації та дізнатися, як себе від неї захистити.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення складових педагогічного забезпечення права дітей на працю.

Виклад основного матеріалу. Право громадян України на працю закріплено в Конституції України (ст. 43) та інших нормативно-правових актах. Дане право забезпечує людині можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується; можливість працювати в безпечних і здорових умовах та отримувати заробітну плату, не нижчу від визначеної законом.

Проте щоб людина могла вільно обирати працю, вона має: знати, з чого обирати; мати можливість оволодіти професією, яка їй до вподоби; мати можливість працевлаштуватися за набутою спеціальністю; вміти захистити себе від непорядних роботодавців тощо. Очевидно, що первісно усї необхідні для цього знання, уміння та навички дитина набуває в школі. Таким чином, школа сприяє забезпеченню права громадян, зокрема дітей, на працю.

На підставі аналізу наукової літератури в галузі теорії держави і права, а також філософії права, нами обґрунтовано поняття «організаційно-педагогічне забезпечення прав дітей», визначено складові та механізми забезпечення прав дітей педагогічними засобами [2].

Так, *організаційно-педагогічне забезпечення прав дітей* (забезпечення прав дітей в умовах навчального закладу) ми розуміємо як реалізацію, охорону і захист прав дитини педагогічними засобами на засадах суб'єкт-суб'єктної взаємодії з дитиною та її сім'єю.

Педагогічна реалізація прав дітей полягає у створенні в навчальному закладі сприятливого для реалізації певних прав дітей середовища, що надасть дітям можливість усвідомити свої права та безперешкодно ними користуватися. Очевидно, що у випадку, який розглядається, мова може йти не про саму реалізацію права, а лише про сприяння школою реалізації права дітей на працю. Таке сприяння може здійснюватися в ході професійної орієнтації та допрофесійного навчання. Таким чином, робота школи буде спря-

мована на створення підґрунтя для забезпечення права на працю випускникам.

Педагогічна охорона прав дітей полягає в усуненні або послабленні педагогічними засобами можливих перешкод для їх реалізації. Такі перешкоди можуть знаходитися як у навчальному закладі, так і за його межами. Усунення перешкод для реалізації прав дітей у навчальному закладі здійснюється в результаті діяльності педагогів щодо вдосконалення педагогічного процесу. Очевидно, в даному випадку мова може йти про пошук інноваційних форм професійної орієнтації та допрофесійного навчання, правового навчання та виховання. Якщо перешкоди для реалізації прав дітей знаходяться за межами навчального закладу, то найчастіше мова може йти лише про послаблення їх впливу на дітей, що здійснюється шляхом формування в дітей адекватного ставлення до негативних факторів соціального середовища, уміння критично оцінювати ситуацію та приймати рішення, спрямовані на розв'язання проблем, пов'язаних з можливістю порушення прав. Перешкодою для реалізації права дітей на працю за межами навчального закладу може бути утруднення у пошуку роботи, або взагалі неможливість її знайти. В даному випадку мова може йти про надання дітям інформації про можливі шляхи пошуку роботи. Таким чином, робота школи буде спрямована як на сприяння охорони права учнів на працю, так і на створення підґрунтя для забезпечення даного права випускникам.

Педагогічний захист прав дітей полягає у припиненні педагогічними засобами їх порушень, що здійснюється шляхом надання педагогічної підтримки дітям у подоланні певного життєвого неблагополуччя. Таким неблагополуччям для працюючих дітей може бути ціла низка обставин: подібна до рабства практика використання дитячої праці (праця за примусом, шляхом обману, боргові зобов'язання, обмеження або позбавлення волі тощо); залучення дітей до найгірших форм праці – проституції, порнографії, виготовлення та розповсюдження наркотиків, що негативно впливає на фізичний, психічний, розумовий та моральний розвиток дитини; важка фізична праця, що є небезпечною або шкідливою для здоров'я дітей; праця в несприятливих санітарно-гігієнічних умовах. Проте навіть у званні благополучній організації може відбуватися серйозне порушення трудового законодавства, а відтак – порушення права дітей на працю: залучення їх до праці без належного оформлення трудових відносин; відмова в оформленні трудових книжок; перевищення норм робочого часу; залучення до роботи у нічний час; недотримання строків виплати заробітної плати; недотримання вимог щодо проведення медичного огляду [7, с. 19-72; 3, с. 1]. Основним напрямом роботи з дітьми в цьому випадку буде просвітницько-профілактична діяльність школи. Дитина має знати свої права, умови, на яких вона може бути прийнята на роботу та умови оплати праці, мати елементарні трудові навички, знати техніку безпеки тощо. Таким чином, робота школи буде спрямована на захист права учнів на працю.

Розглянемо можливості школи щодо сприяння забезпеченню права дітей на працю докладніше.

У працях з теорії педагогіки показано, що навчання відбувається тим ефективніше, чим

сильніше мотивація учня (І. Зязюн, О. Пометун, С. Сисоєва та ін.). Позитивну мотивацію до будь-якої діяльності створює можливість задоволення людини її особистих потреб. Визначити потреби дитини у набутті певної професії допомагає професійна орієнтація, складовими якої є професійна інформація, професійна консультація і професійний відбір.

Не вдаючись до докладного розгляду методики проведення професійної орієнтації, зупинимося коротко на її компонентах, щоб показати ресурси та роль школи у професійному самовизначенні учнів.

Як відомо, мета професійного відбору в школі полягає у допомозі дитині визначити свої схильності до окремих видів професій відповідно до її індивідуально-психологічних особливостей, інтересів і здібностей. Класичним інструментом для цього є диференційовано-діагностичний опитувальник С. Клімова, проте він не є єдиним; добре себе зарекомендували опитувальник А. Сукомяги, опитувальник професійних переваг Дж. Голланда, тест визначення рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера тощо [1, с. 78-84]. Отже, за наявності такого ґрунтового діагностичного інструментарію школа має достатні можливості для допомоги учням розібратися в своїх інтересах та уподобаннях і свідомо підійти до вибору майбутньої професії.

Аналіз наукових праць, присвячених проблемам надання учням професійної інформації і проведення професійних консультацій (М. Піддячий, С. Пряжніков, Б. Федоришин та ін.) дав можливість визначити основні моменти, на які необхідно звертати увагу дітей при ознайомленні їх з різними видами професій: достоїнства та недоліки даної професії (ступінь тяжкості та напруженості праці, імовірність травматизму, медичні протипоказання, професійні захворювання, ризик безробіття тощо), можливі місця роботи; навчальні заклади, де дану професію можна набути. Ініціювання та підтримка інтересу дітей до різних видів професійної діяльності забезпечить їм гнучкість у майбутньому в разі виникнення необхідності перекваліфікації.

Здійснення допрофесійної підготовки реалізується через трудове навчання в школі II ступеня та профільне навчання у школі III ступеня.

Аналіз програм з трудового навчання для 5-9 кл. дав можливість визначити основні якості, на формуванні яких робиться наголос: формування культури поведінки з різноманітними засобами праці; створення умов для професійного самовизначення, обґрунтованого вибору професії з урахуванням власних здібностей, уподобань та інтересів; формування в учнів культури праці, відповідальності за результати власної діяльності, комплексу особистісних якостей, потрібних людині як суб'єкту сучасного виробництва і культурного розвитку суспільства; виховання активної життєвої позиції, адаптивності, готовності до безперервної професійної освіти, конкурентної боротьби на ринку праці, потреби ініціативно включатися в систему нових економічних відносин, в підприємницьку діяльність. Таким чином, уроки праці спряють формуванню особистості, здатної свідомо обирати вид діяльності та творчо й відповідально ставитися до її вико-

нання. Продовження розвитку зазначених якостей – завдання трудового виховання, в процесі якого розширюється світогляд дітей, формується уміння визначати цілі та їх досягати, закріплюються їх навички роботи в команді тощо.

Мету профільного навчання М. Піддячий визначає як «створення умов старшокласникам для послідовного і свідомого входження в систему трудових відносин, які складаються на регіональному ринку праці» й обґрунтовує необхідність і можливість створення умов навчання для старшокласників за профільними напрямками: агропромисловий комплекс; будівництво, архітектура і дизайн; основи медицини і педагогіки; транспорт та зв'язок, легка та харчова промисловість, інформаційно-комп'ютерні технології та їх забезпечення [4].

Аналіз навчальних програм, за якими проводиться профільне навчання, показав, що перелік профільних навчальних дисциплін, які викладаються у школі III ступеня, дещо інший. З одного боку, в ньому більше найменувань, в основному за рахунок спеціальностей легкої промисловості, а з іншого – не увійшли спеціальності з напрямів архітектура і дизайн; основи медицини і педагогіки; транспорт та зв'язок, інформаційно-комп'ютерні технології та їх забезпечення. Звичайно, звуження переліку спеціальностей профільного навчання обмежує можливості дітей у виборі професії, не дає їм по-справжньому відчувати «смак» певної діяльності та побачити на практиці її особливості. Своєрідною «компенсацією» тут можуть бути екскурсії в різні організації, зустрічі з викладачами професійно-технічних і вищих навчальних закладів, представниками різних професій, ділові ігри тощо. Проте навіть при добре організованому профільному, а потім і професійному навчанні знання, уміння та навички можуть так і залишитися незатребуваними, якщо людина не знаходить роботу.

С. Попов вважає працевлаштування головною формою реалізації права на працю, оскільки саме працевлаштування сприяє досягненню повної, продуктивної й вільно обраної зайнятості [5, с. 8]. Зазначимо, що школа може лише опосередковано сприяти працевлаштуванню своїх учнів та випускників. Таке сприяння полягає у навчанні дітей шукати роботу. Аналіз науково-методичної літератури з проблем працевлаштування різних категорій населення дає підставу для твердження, що найбільш повно поради щодо цього сформульовані авторським колективом на чолі з А. Шевцовим. Так, автори вважають за необхідне надавати учням знання про джерела вакансій та заходи по відпрацюванню цих джерел. Під «джерелом вакансії» розуміється будь-яка особа чи організація, яка може запропонувати роботу. Заходи по відпрацюванню джерел вакансій містять докладні алгоритми аналізу оголошень, які даються в ЗМІ; безпосереднього звернення до роботодавця (особистого, письмового й по телефону); пошуку роботи через місцеві центри зайнятості та кадрові агентства. Також докладно роз'яснюються правила складання резюме та аналізуються типові помилки, які при цьому допускаються [6, с. 52-79]. Зазначимо, що хоча даний посібник написаний для специфічної аудиторії, ми вважаємо за доцільне використовувати

інформацію, що стосується пошуку роботи, під час професійної орієнтації учнів звичайних шкіл.

Як зазначалося вище, значна кількість дітей працює в несприятливих, а часом і шкідливих умовах, коли недотримуються санітарно-гігієнічні норми та правила техніки безпеки; коли праця не оформлюється офіційно і роботодавцем порушується трудовий кодекс щодо норм робочого часу та оплати праці дітей. Для того, щоб допомогти дитині не потрапити у важку, неприємну, небезпечну ситуацію, щоб уберегти її від експлуатації, необхідно послідовно здійснювати правове виховання. Таке виховання починається задовго до отримання дитиною права на працю. Під час позакласних заходів дітей необхідно знайомити з Конвенцією про права дитини. В даному випадку нас цікавить ст. 32 даного документу, в якій йдеться про захист дітей від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може являти небезпеку для здоров'я, бути перешкодою в одержанні освіти чи завдавати шкоди фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку. У навчальному процесі пропедевтична робота передбачається ще в початковій школі під час вивчення курсу «Охорона здоров'я». Так, у третьому класі дітей учать упевнено відмовлятися від небезпечних пропозицій. У четвертому класі відпрацьовуються різні способи відмови, розвивається вміння чинити опір тиску однолітків. Дітей знайомлять зі службою «Телефон довіри» і вчать нею користуватися. Старші діти мають добре орієнтуватись у реальних суспільних відносинах щоб через свою необізнаність і довірливість не ставати жертвами непорядних роботодавців. Для цього в школі має регулярно проводитися інформаційно-роз'яснювальна робота щодо запобігання небезпечних ситуацій,

пов'язаних з експлуатацією. Така робота в основному проводиться у позакласний час. Учням необхідно роз'яснювати, що є незаконними формами праці, які умови наймання працівників регулюються законодавством, що таке важка і небезпечна праця та які негативні наслідки вона дає, яким чином можна уникнути небезпеки від різних форм експлуатації тощо. Ознайомлення із трудовим законодавством на ґрунтовному рівні здійснюється в курсі вивчення правознавства (9 кл.). Так, згідно діючої програми, учні розглядають наступні питання: зміст права на працю; регулювання законодавством трудових відносин; сутність трудового договору; регулювання законодавством праці неповнолітніх; право неповнолітніх на підприємницьку діяльність; процедура реєстрації підприємця. Навчання передбачає аналіз і розв'язування правових ситуацій, пов'язаних з працевлаштуванням та працею неповнолітніх осіб; формування навичок складання резюме для прийому на роботу.

Висновки і пропозиції. Складовими педагогічного забезпечення права дітей на працю є професійна орієнтація та допрофесійне навчання (педагогічне сприяння реалізації права дітей на працю); пошук інноваційних форм професійної орієнтації та допрофесійного навчання, правового навчання та виховання, надання дітям інформації про можливі шляхи пошуку роботи (педагогічна охорона права дітей на працю); просвітницько-профілактичні заходи, спрямовані на ознайомлення дітей з трудовим законодавством, навчання розпізнаванню та униканню небезпечних ситуацій, пов'язаних з економічною експлуатацією (педагогічний захист права дітей на працю).

Вважаємо, що подальшого дослідження потребують можливості школи у забезпеченні інших прав дітей.

Список літератури:

1. Борисенко М. І. Професійна орієнтація та професійний добір: [навч. посіб.] / М. І. Борисенко. – Чернігів: [б.в.], 2009. – 204 с.
2. Єжова Т. Можливості школи щодо забезпечення прав дітей / Т. Єжова // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: зб. наук. праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2013. – Вип. 47. – С. 74-79.
3. Малихіна Я. А. Юридичні гарантії реалізації права на працю особами віком до 18 років: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Я. А. Малихіна. – Харків, 2009. – 19 с.
4. Піддячий М. І. Теоретико-методичні засади підготовки старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика трудового навчання» / М. І. Піддячий. – К., 2010. – 40 с.
5. Попов С. В. Правовий механізм реалізації конституційного права на працю в сучасних умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / С. В. Попов. – К., 2010. – 32 с.
6. Практичні питання працевлаштування та зайнятості осіб з інвалідністю: посібник / авт.-уклад. А. Г. Шевцов [та ін.]; наук. ред. А. Г. Шевцов. – Л.: [б. в.], 2009. – 139 с.
7. Працюючі діти як соціально-педагогічний феномен: навч.-метод. посіб. / [О. П. Петрашук, З. Доннелл, С. Д. Максименко та ін.]; ред. І. І. Цушко. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 511 с.

Ежова Т.Е.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВА ДЕТЕЙ НА ТРУД: ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация

Согласно законодательству Украины, право на труд и на занятие предпринимательской деятельностью предоставляется гражданам Украины с 16-ти лет, а в отдельных случаях – с 15-ти лет. Поскольку данный возраст официально считается детским и ребенок посещает в этом возрасте школу, в статье рассматриваются возможности школы относительно обеспечения ученикам этого права. Деятельность школы рассматривается в двух направлениях: 1) возможность обеспечения права на труд учащимся, которые работают в свободное от учебы время; 2) создание предпосылок для обеспечения этого права выпускникам школы. Обоснованы составляющие педагогического обеспечения права детей на труд: 1) педагогическое содействие реализации права на труд (профессиональная ориентация и допрофессиональное обучение); 2) педагогическая охрана права детей на труд (поиск инновационных форм профессиональной ориентации и допрофессионального обучения, правового обучения и воспитания, предоставление детям информации о возможных путях поиска работы); 3) педагогическая защита права детей на труд (просветительно-профилактические мероприятия, направленные на ознакомление детей с трудовым законодательством, обучение распознаванию и избеганию опасных ситуаций, связанных с экономической эксплуатацией).

Ключевые слова: право на труд, педагогическая реализация прав детей, педагогическая охрана прав детей, педагогическая защита прав детей.

Yezhova T.E.

National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova

PROVIDING THE CHILDREN'S RIGHT TO WORK: PEDAGOGICAL ASPECT

Summary

In accordance with legislation of Ukraine, the right to work and be engaged in business activity is allowed for Ukrainian citizens from the age of 16 years, and in separate cases – from 15. Since this age is officially considered as the infant one, and the child stays at school in this age, considered in this paper are the possibilities of school to provide children with this right. The respective school activity is considered here in two aspects: i) possibility to provide the right to work for schoolchildren that could work during their leisure time; ii) creation of a basis for providing this right for school leavers. Found here also are the components for pedagogical providing the children's right to work: i) pedagogical assistance in realization of the right to work (professional orientation and pre-professional education); ii) pedagogical convoy of this children's right (search of innovation approaches for professional orientation and pre-professional education, legal training and education, providing the children with information about possible ways for looking for a job); iii) pedagogical protection of the children's right to work (educative and prophylactic measures aimed at familiarization of children with labor legislation, training in discerning and avoiding the dangerous situations related with economic exploitation).

Keywords: right to work, pedagogical implementation of children rights, pedagogical safety of children rights, pedagogical protection of children rights.